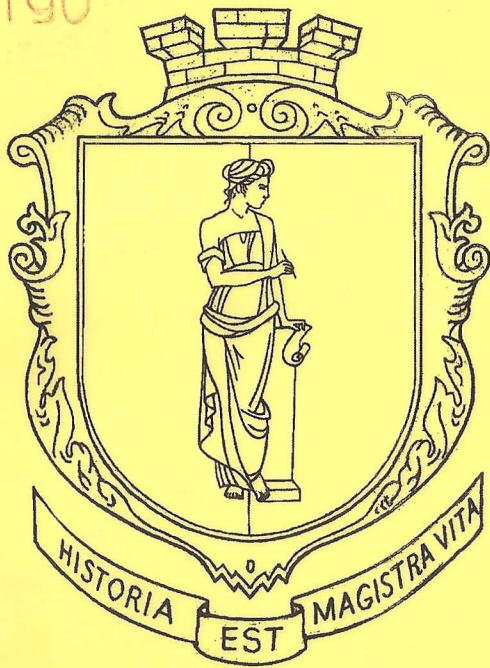

94 (100) (082)
190

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 2

20. Яшин В.О. До питання про характер суспільних процесів в середовищі російського єврейства пореформеної доби // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків і перспективи співробітництва (збірник наукових праць).—Кривий Ріг, 2004.
21. Яшин В.О. До питання про роль євреїв в російському визвольному русі в 60-80-ті роки XIX століття // Історичні дослідження і розвідки з всесвітньої історії: Зб. наук. праць. Вип. 1. — Кривий Ріг, 2003.
22. Яшин В.О. Єврейське населення Катеринославщини в загальнооросійських суспільно-політичних процесах пореформеної доби // Література та культура Полісся. Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті. — Ніжин, 2004.

МОСКАЛЕНКО В.Г.
доцент, кандидат
історичних наук

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Початок ХХ ст. був одним з найдинамічніших періодів української політичної історії. Революційний процес в Російській імперії позначився зростанням кількості та поживленням діяльності політичних об'єднань українців, піднесенням їхньої політичної свідомості.

Ще з кінця ХІХ ст., незважаючи на жорстоке переслідування російським царизмом представників національно-патріотичного руху, його фактичний розкол, на українських землях все ж збереглися патріотичні сили, які згодом зуміли розбудити і підняти на боротьбу переважно консервативне, промосковське налаштоване тогочасне українське суспільство.

У 80-90-х роках провідну роль у боротьбі за українську державницьку ідею відігравали представники нової генерації, виховані на ідеології безкомпромісного українського націоналізму, які вже не задовольнялися культурницькою діяльністю, а прагнули здобути для України всю повноту національних та політичних прав. Вони йшли паралельно з європейським визвольним рухом, але своїм шляхом, у рамках власних національних

політичних організацій. Ці новостворені об'єднання та партії спромоглися закласти міцне та надійне підґрунтя для подальшої практичної боротьби національно-патріотичних сил за створення суверенної Української держави.

Першою такою українською політичною організацією, що стояла на засадах повної самостійності України, було “Братство тарасівців” – нелегальна студентська організація, яку створили у 1891 р. І.Липа, М.Міхновський та Б.Грінченко.

У програмі “Братства тарасівців” проголошувалася самостійна, суверенна, федеративна Україна, на чолі з вищим органом влади - сеймом, рівним представництвом громадян на виборах. У 1893 р., після розгрому “Братства тарасівців”, частина його членів відійшла від самостійницьких ідеалів, ставши автономістами-федералістами (Б.Грінченко, М.Вороний, В.Чеховські та інш.). Решта залишилися, як і раніше на самостійницьких позиціях.

Не дивлячись на розгром, “братство” переконливо довело, що, незважаючи на загальноросійські впливи і надмірне захоплення частини інтелігенції культурництвом, в українському суспільстві поступово відроджувались і набирали сили державницько-самостійницькі настрої, що виступали як альтернатива, антитеза автономістично-федералістичним поглядам. Вперше проголошена самостійницька перспектива підготувала сприятливий ґрунт для поширення цієї ідеї. Вона втілилася й розвинулася пізніше в теорії і практиці різних національних партій та груп, що дотримувалися чіткої державницько-самостійницької орієнтації. На той час багато політичних партій (РУП, УСДП, УНДП, УСП, УДП, УДРП) у своїх програмах висували вимоги прийняття конституції, запровадження парламентаризму, пропорційного представництва у виборчому процесі та інш.

Так, керівництво Революційної Української Партії (заснована у 1900 р.) під безпосереднім впливом національного відродження центрально – та південноєвропейських народів спочатку схилилося до розробки ідеї державного самовизначення України в історико-юридичному плані.

За пропозицією Д. Антоновича відомий харківський адвокат – самостійник М. Міхновський розробив своєрідну програму дій партії, яка була надрукована у Львові (1900р.) під назвою

“Самостійна Україна” і таємно поширена на українських землях, що перебували у складі Російської імперії.

М.Міхновський в програмі, спираючись на тисячолітню традицію української державності, обґрунтував права України на самостійне існування. Пропонувалося створення президентської республіки, яка складалася з 9 земель, законодавчу владу обіймала рада представників та сенат. Ідея двох палат парламенту враховувала національно-економічні відмінності земель. Сенат складався з депутатів обраних від кожної землі, а рада представників - з депутатів від рівних виборчих округів.

Право обирати і бути обраним до вищих і місцевих органів влади належало українцям, яким виповнилося 25 років, але не старшим 70 років, що проживали “у тій самій громаді не менше року” [11,63,65].

Вибори повинні бути рівними, прямими, загальними, таємними. В програмі встановлювалася кількість громадян, що обиралася до ради представників (1 від 25 тисяч виборців) і до сенату (1 від 12 тисяч 500 виборців). Місцеві органи влади – земські і громадські ради обирались в кожній із 9 земель України, які з поміж себе вибирали управи, “тобто всі урядові були виборні” [11,63,65].

Судячи зі статей програми “Самостійна Україна” М.Міхновського, можна констатувати, що фактично в теоретичному плані пропонувалася мажоритарна виборча система. В подальшому ідейна еволюція партії привела до появи дещо інших поглядів відносно самостійності України та виборчої системи. У грудні 1905 р. частина партії, очолювана М.Поршем, В.Винниченком, Д.Антоновичем, С.Петлюрою стала ініціатором скликання II з'їзду РУП, на якому партію було перейменовано в Українську соціал-демократичну робітничу (УСДРП), прийнято нову програму і статут. За основу Програми УСДРП була взята програма німецьких соціал-демократів. Партія у своїх ідейних переконаннях віддавала перевагу марксівському соціалізму, а гасло самостійності України вважала другорядним політичним завданням.

В програмі наголошувалося на необхідності повної автономії України у внутрішніх справах із забезпеченням рівноправності населяючих її національностей. Проголошувалося загальне, рівне, пряме виборче право з таємним голосуванням для ко-

жного громадянина “старше 20 років” та право виборців бути обраними у будь-яку представницьку інституцію, “пропорційне представництво” [8,9].

Таким чином, напружена ідейна боротьба та пов’язані з нею питання та розголоси в РУП наочно засвідчили ціннісні орієнтири представників українського ліворадикального руху, що намагався поєднати в собі як націоналістичні, так і соціалістичні тенденції, перейшовши від мажоритарної до пропорційної виборчої системи.

В програмних документах інших національних партій соціалістичного спрямування на українських землях – Української партії соціалістів-революціонерів (створена у 1906 р.), Української партії соціалістів-федералістів (утворена в кінці 1905 р.) – наголошувалося на необхідності прийняття пропорційної виборчої системи [1,18,31].

Поряд з національними партіями соціалістичного спрямування на території сучасної України поступово починає розвиватися й ліберально-демократичний рух. Проте, на відміну від радикалів, ліберали починають оформлятися в політичній організації дещо пізніше – практично напередодні першої російської буржуазної-демократичної революції.

З ініціативи молодих членів українських громад у середині 1904 р. було створено українську демократичну партію (УДП) на чолі з поміркованими громадськими діячами О.Лотоцьким, Є.Чикаленком та Українську радикальну партію, яку очолили Б.Грінченко та С.Єфремов. Обидві партії займали послідовно ліберально-демократичні позиції, обстоюючи ідею встановлення у Російській імперії конституційної монархії, яка б, у свою чергу, надавала право встановлення автономії, пропорційної виборчої системи на українських землях. У 1905 році партії об’єдналися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП), яка також як її попередниці, обстоювала аналогічні програмні цілі.

З вищевикладеного можна констатувати, що вперше проголошена українськими політичними партіями самостійницька перспектива, обрання органів влади за пропорційною виборчою системою підготували сили та ґрунт для поширення цих ідей. Вони втілювалися пізніше в теорії і практиці різних національних партій та груп, що дотримувалися чіткої державницько-самостійницької організації.

Теоретичний розвиток виборчої системи в програмах політичних партій йшов паралельно з її розробкою в теоріях, конституційних проектах діячів національного руху, видатним представником якого був М.С.Грушевський.

Політичні переконання М.Грушевського розвивалися в традиції українського національного руху XIX ст. Ці традиції поєднували національне пробудження з народолюбством, федералізм з демократією і ставили їх у зв'язок із загальною вірою в благодію впливи розвитку і освіти. Михайло Сергійович відіграв важливу роль у політичному житті України. Він був радником і критиком політиків і суспільно-громадських діячів різних напрямів. У 1905 р. він брав участь в організації українського парламентського клубу в російській Державній думі, став широко відомим поборником федеральної децентралізації Російської імперії. У травні 1905 р. М.Грушевський друкує проект майбутнього конституційного ладу Російської імперії [6, 245-258]. Він розділив свою статтю "Конституційне питання і українство в Росії" на дві частини. У першій частині дається оцінка сучасному політичному становищу в Росії і обговорюється, як прихильники українського національного руху можуть успішно брати участь у загальному русі, що домагається політичних реформ. Друга частина складалась з докладного проекту конституції.

М. Грушевський погоджувався з російськими лібералами про необхідність обрання всеросійського парламенту з двома палатами, в одній приблизно 2500 депутатів-представників народу, а у верхній палаті-делегати від країв і міст. Однак, він вважав, що всеросійський парламент не може бути єдиною представницькою установою.

М. Грушевський детально розробив свій зразок національно-територіальної децентралізації Російської імперії. Згідно з його конституційним проектом необхідно провести вибори в обласні сейми на базі загального, рівного, прямого і таємного голосування. Делегати з цих сеймів будуть послані в одну з палат парламенту. Пропонується обирати в центральний парламент депутатів шляхом вибору окремих членів обласних сеймів: одного депутата від чотирьох членів обласного. Це б дало змогу широко репрезентувати громадську думку у вищому органі влади, водночас привело б до зменшення розмірів виборчих округів (на 100 тисяч) і обмежило б кількість депутатів центрального

парламенту (з 2500 до 600 депутатів). У проекті наголошувалося на створенні виборчих бюро, які склалися з представників усіх партій, що братимуть участь у голосуванні і зможуть наглядати за виборами, щоб уникнути продажно́ї практики спотворення результатів виборів.

Таким чином, конституційний проект М. Грушевського явно був написаний в рамках традицій розвитку української політичної думки XIX ст.: від всеслов'янських сентиментів кирило-мефодіївських братчиків до децентралізованого лібералізму Михайла Драгоманова - ця традиція була проникнута ідеєю федералізму, виборності вищих і місцевих органів влади, мажоритарною системою. Національно-територіальну децентралізацію М. Грушевського рішуче відкидали керівники російського "визвольного" руху, які вважали, що менші нації повинні розчинитися у величезній масі російського народу. Однак, М.С. Грушевський продовжував розвивати свої ідеї національно-територіальної децентралізації і федералізму аж до самого початку першої світової війни.

Констатуючи загалом демократичний характер програм національних українських політичних партій, теорій, конституційного проекту М. Грушевського, слід зазначити, що теоретично було розроблено принципи виборчого процесу (загальність виборчого права, принцип рівності, вид виборчої системи), але в практичній площині йшло значне відставання від європейських та інших держав.

В більшості країн світу до I світової війни йшов процес формування інституту виборності. На початку XX ст. в Європі виникають нові держави: Польща, Австрія, Чехословаччина, Угорщина. Широкі національні рухи, революційні потрясіння прискорили трансформації ієрархічного суспільства в громадське в провідних індустріальних країнах: США, Франції, Німеччині, Швейцарії, Іспанії, в яких приймаються нові конституції. Відповідно до останніх, суттєві зміни відбуваються у сфері виборчого права.

Принципово змінилося загальне виборче право, яке передбачало право участі у виборах всіх громадян країни, які досягли визначеного законом віку, без будь-яких обмежень, за винятком тих, що передбачені законом. Раніше виборче право не мало загального поширення і участь громадян у виборах обмежувалася

всілякими виборчими цензами. Виборчі цензи встановлювалися за такими ознаками: володіння майном, расова чи етнічна належність, походження, стать, освіта, мова, термін осілости, віросповідання, політичні переконання, рід і характер занять. Бували навіть “моральні” виборчі цензи – вимога мати “добрий характер”, не робити “негідних вчинків” тощо.

Так, напередодні революції 1848 року у Франції на підставі майнового цензу (200 франків) до участі у виборах були допущені тільки 241 тисяча виборців, в той час як населення країни становило 25 млн. чоловік. Для отримання ж права балотуватися на обрання депутатом треба було сплатити податок понад 1 тис. франків і досягти 40-річного віку. Таких осіб в країні було усього 15 тис. У деяких штатах США майновий виборчий ценз зберігався аж до другої половини XIX століття. В Англії до 1875 року робітники були цілком усунені від участі у виборах. Позбавлені права бути обраними до палати общин парламенту були усі церковні ієрархи, державні службовці, поліцейські та військовослужбовці. Згідно з чинним тут законом, вони зобов'язані зберігати свій політичний нейтралітет і автоматично втрачають роботу у разі висування їхньої кандидатури до парламенту.

Тривалий час виборче право було суто “чоловічим” і не поширювалося на жінок. Ценз за ознакою статі був одним з найбільш стійких обмежень виборчого права. Боротьба за скасування цього обмеження, яка розгорнулася в Європі та Америці наприкінці XIX - початку XX століття, отримала назву “рух суффражистів”. В Англії реформа виборчого законодавства надавала право голосу чоловічому і частково жіночому населенню країни (1918 р., повністю у 1928 р.), не була новиною для країн буржуазної Європи. В Швейцарії, Іспанії, Греції, Бельгії, Франції, Німецькій імперії загальне виборче право було запроваджене ще до I світової війни, а після її закінчення – в США, Польщі, Чехословаччині, Японії та інших країнах.

В більшості країн світу на початку XX ст. йшов процес формування виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняла одну виборчу систему від іншої, був порядок визначення результатів виборів. Мажоритарна система діяла в США, Франції, Великобританії та інших, пропорційна – в Німеччині, Польщі, Бельгії, Іспанії, Австрії, Швейцарії та інших. Якщо абстрагуватися від тонкощів національного виборчого законодавства окре-

мих країн і розглядати виборчі системи за певним принциповим підходом, то останні можна розглядати як мажоритарні, пропорційні та змішані.

Мажоритарна система є найстарішою серед виборчих систем. Назва її походить від французького „majorite” що означає “більшість”. Мажоритарною системою вважається система визначення результатів виборів, завдяки якій депутатський мандат від округу одержують тільки ті кандидати, які отримали встановлену законом більшість голосів, а усі інші кандидати вважаються не обраними (зараз діє у 83 країнах світу). Залежно від того, як визначається кількість голосів, необхідних для обрання кандидата, розрізняють: мажоритарну систему абсолютної більшості, відносної більшості, кваліфікованої більшості. При застосуванні мажоритарної системи виборчі округи найчастіше бувають одномандатними. Рідше трапляється варіант багатомандатних округів. В одномандатних округах голосування відбувалось, як правило, персоніфіковано, у багатомандатних - як за певних осіб, так і за партійними списками.

Другим видом виборчих систем є пропорційна система, яка вперше запроваджена у 1889 р. в Бельгії, а зараз використовується в 57 країнах світу. За пропорційної системи депутатські мандати розподілялись між партіями, пропорційно кількості голосів виборців, зібраних кожною з них у межах виборчого округу. При застосуванні цієї системи-округи завжди багатомандатні. За впливом виборців на розташування кандидатів у списку для голосування можна виділити наступні види пропорційної системи: з жорсткими та напівжорсткими списками, преференціями.

При застосуванні жорстких списків виборці голосують за партію, яку вони обирають. У виборчому бюлетені вказуються тільки назви, емблеми партій, іноді певна кількість перших кандидатів у партійних списках. Система жорстких списків практикується у Іспанії, Португалії, Ізраїлі, Росії, Україні.

Система напівжорстких списків передбачає можливість для виборців голосувати: за список в цілому та визначати преференції. У першому випадку голоси виборців підраховуються за системою жорстких списків, у другому - за системою преференцій. Ця система діє в Швейцарії, Австрії, Італії.

Використовуючи систему преференцій (в перекладі означає "перевага") виборці роблять помітку навпроти номеру того

кандидата від партії, за якого віддають свій голос. Таким чином, обирається той, хто отримав найбільше число преференцій. В разі рівності кількості преференцій у кількох кандидатів від партії перевагу віддають тому, хто займає вище місце у партійному списку. Система преференцій функціонує в Бельгії, Нідерландах, Фінляндії.

З вищевикладеного, можна констатувати, що пропорційна система з жорсткими списками має свої переваги: при голосуванні обирається перш за все політична платформа і програма майбутньої діяльності партії. За формою впровадження дана система є найпростішою. Недоліком цієї системи є те, що голосуючи за партійними списками виборці можуть обрати некомпетентних, непопулярних політиків.

Система преференцій дає змогу розширити сферу волевиявлення виборців, бо вони голосують за списки і персонально за кожного кандидата в депутати, хоча й орієнтуються більш на окремих політичних осіб, а на інтереси й завдання партії в цілому.

Для подолання вад системи жорстких списків і преференцій було запроваджено систему з напівжорсткими списками, однак і вона не є оптимальною.

Загальною ж вадою пропорційної системи в цілому є досить складна система підрахунку голосів виборців. Це математичне обрахування складається з двох етапів. На початковій стадії кожен список отримує стільки місць, скільки разів він відповідає виборчому коефіцієнтові. Виборчий коефіцієнт (виборча квота) це дільник, що використовується для визначення кількості місць, які отримає кожен список під час розподілу. Найчастіше використовують простий коефіцієнт, що одержують після голосування шляхом ділення в кожному окрузі окремо загальної кількості поданих голосів на кількість місць на заміщення.

При пропорційній системі, з метою запобігання зростанню кількості дрібних, непередставницьких партій, запроваджують виборчий бар'єр. Його суть полягає в тому, що для участі у розподілі місць після голосування допускаються тільки ті партії, що набрали певний, законодавчо встановлений відсоток голосів. В країнах світу виборчі бар'єри бувають різноманітними. Ізраїлі - 1%, Нідерландах -- 0,67%, Швеції, Росії, Німеччині - 5%, Туреччині - 10%.

Існував досить широкий спектр змішаних систем, які були поєднанням мажоритарної та пропорційної. Змішані виборчі системи застосовувались, як правило, в тих країнах, де йшов пошук і становлення виборчих систем (використовується в 20 країнах світу). Іноді змішані системи запроваджувались в модифікованому вигляді з перевагою тієї чи іншої виборчої системи. Найпростішим варіантом змішаної системи було паралельне комбінування: половина депутатів представницького органу обиралась за мажоритарним, інша з пропорційним принципом. За цією системою половина мандатів розподілялась по одномандатних округах, решта - за пропорційним принципом - по багатомандатних.

З вище викладеного можна констатувати, що на початку ХХ століття в ряді країн світу відбувається становлення демократичних інституцій. Головними чинниками, що сприяли цьому, були індустріалізація, урбанізація, поява буржуазії та “середнього класу”, формування робітничого класу та його організацій і т.п. Демократичні рухи, революції призвели до зміни політичних режимів, викликали розвиток правового законодавства інституту виборів.

З початком нового тисячоліття в суспільстві осмислюється минуле, аналізуються причинно-наслідкові зв'язки між найважливішими подіями. Вчені вважають що найбільший вплив на розвиток людства здійснила світова війна 1914 – 1918 рр. Не дивно, що збройний конфлікт планетарного масштабу призвів до остаточного порушення рівноваги між державою та суспільством і послугував сильнодіючим каталізатором суспільних катаклізмів. Каталітичний вплив світової війни викликав революції, які призвели до загибелі чотирьох імперій, в тому числі Російської, де особлива гострота суспільних суперечностей відкрито проявилася десятиріччям раніше, у 1905 – 1907 рр. У кожній країні шукали власні варіанти виходу з кризи.

Перемога Лютневої революції 1917 р. в Росії, падіння самодержавства викликали велике піднесення національно-визвольної боротьби поневолених народів. Вони пробуджувались до самостійного демократичного життя, прагнучи побудувати незалежні суверенні держави. Докорінно змінилася політична ситуація в Україні. Події в Петрограді прискорили початок української національно-демократичної революції.

Тимчасовий уряд на чолі з князем Львовим проголосив Росію республікою і декларував демократичні свободи. Проте було б марно шукати будь-які "заслуги" цієї революції у безпосередньому розв'язанні українських проблем. Тимчасовий уряд пішов на певні поступки, але не з власної ініціативи і не через запровадження таких норм національного співжиття, які б дозволяли досягти хоч незначного прогресу, а виключно під тиском подій Української революції, що стала природним-безпосереднім наслідком, логічним продовженням Лютневої революції.

Лютнева революція, відкривши можливості для участі в політичній боротьбі найширшим масам, створення їх організацій як важелів для реалізації віковичних прагнень, стала могутнім стимулом, прискорювачем визвольних процесів, що набрали величезних масштабів і цілеспрямованості.

Нагромадивши гігантський потенціал протесту, нестримного прагнення до волі, жагучого бажання самому розпоряджатись власною долею, український народ могутнім потоком влився у спільний процес демократичних перетворень, здійснюючи вагомий внесок у незворотність започаткованого переустрою суспільства. Водночас виявились і потужні тенденції, що виокремлювали події в Україні в самостійний напрям революційної боротьби, дедалі надаючи їм характеру справжньої національно-демократичної революції. Вона характеризувалась українським національним відродженням, визнанням державного статусу України, проголошенням її автономії та державної незалежності. Могутня хвиля національно-визвольного руху охопила всі верстви українського суспільства. Після довгих років бездержав'я революція розбудила українців, спонукала їх політичні сили не тільки до теоретичного, а й до практичного втілення в життя проголошуваних ідей. На порядку денному постало питання про самовизначення України і відродження її державності.

Біля витоків революційного процесу в Україні стояла створена на початку березня 1917 року Центральна Рада - представницький орган для організації, репрезентації і координації національно-політичного життя. Вона увібрала в себе весь цвіт українства, об'єднала в творчому пориві основні політичні сили нації. Скерувували розвиток Української революції національні партії - Українська партія соціалістів-революціонерів, Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-федералістів і їх лідери.

Великий ідейний вплив на політичні процеси, що розвивалися 1917 – початку 1918 років, мали: Голова Центральної Ради, видатний український вчений та громадський діяч М.Грушевський. До провідних діячів Центральної влади належали В.Винниченко, Д.Дорошенко, С.Єфремов, М.Ковалевський, С.Петлюра, П.Христюк, Є.Чикаленко та М.Шаповал.

Стрижнем Української революції стала боротьба за досягнення великої мети відродження української нації в усіх проявах її розвитку і існування - економічному, політичному, державотворчому, духовному. Керманічі національно-визвольних перетворень вважали, що повномасштабне розв'язання державотворчих проблем немислиме без органічного зв'язку з нагальними соціальними перетвореннями на користь абсолютної більшості нації – трудящих.

Наріжними основами концепції революції стали прагнення до закріплення демократичних завоювань у всеросійському масштабі, в умовах, коли можна було розраховувати на запровадження української державності і спільно з іншими націями і народами колишньої Російської імперії здійснити національні перетворення.

Тісне взаємопоєднання двох основних начал – національно-державотворчого і соціально-визвольного – найприкметніша риса головних документів Центральної Ради - всіх чотирьох її Універсалів. Це видатні віхи, що знаменували кроки української нації до власної державності, від декларування намірів запровадження широкої національно-територіальної автономії у федеративній демократичній Росії до проголошення Української Народної Республіки суверенною державою українського народу. Провідне ядро діячів Центральної Ради віддавали перевагу поступальним, реформістським методам досягнення поставленої мети.

Більшість з представників Центральної Ради були людьми озброєними не стільки значним політичним досвідом, скільки глибиною знань, зорієнтованих головним чином на народознавчі галузі пізнання - історію, етнографію, красне письменство тощо. Це спричинило чітку тенденцію наслідування, навіть з формального боку, національних традицій, що, зокрема, відмічалось в назвах основних державно-правових актів цього періоду - Універсалів, у відродженні козацтва як форми військової організації та символіці, яка супроводжувала процеси державотворення.

Фундатори української державності 1917 року орієнтувалися також і на найсучасніші європейські зразки демократизму, намагаючись кожен етап процесу творення спрямувати у правове річище. Нагальною потребою часу було відстоювання демократичних свобод, забезпечення реальної рівності всіх людей. М.С.Грушевський вважав: “Однакове право повинні мати пани і мужики, багаті і робітники, освічені і прості, чоловіки і жінки, якого б хто був народу і віри – всім одне право. Всі мають право вільними голосами вибирати собі всяку владу. Всім повинний бути доступ до виборних урядів, хто тямущий і може його сповняти” [7, 69].

Забезпечення волі, свободи рівності визначальною мірою залежало від характеру організації влади в країні. Голова Центральної Ради зазначав: “Щоб не було ніякої тісноти від влади людям, щоб вона... не накидала їм своєї волі, не має бути іншої влади, тільки з вибору народності! Се називається устроєм демократичним – щоб народ сам собою правив. Як у селі все має становити вибрана сільська рада, а правити виборча сільська управа, так має бути в повіті, в губернії і всім краю!... Такий устрій, коли не має бути ні царя, ні короля, всі власті і всі установи мають бути з вибору народного,... щоб Росія з царства зробилася демократичною республікою” [7, 70].

М. Грушевський пропонував водночас і перевірений досвідом передових країн механізм залучення народу до участі в державотворенні, в управлінні державою. Це передусім запровадження демократичної виборчої системи. “Вибори мають бути такі, щоб всі мали право вибирати, щоб кожен мав тільки один голос і голос голосові був рівний. Щоб вибирати відразу кого треба, а не так, щоб вибирати спочатку виборців, а ті вже вибиратимуть кого треба. Треба, щоб голосування було тайне, письменно – щоб не можна було знати, хто за кого голосував. Се зветься чотирьохчленне виборче права: загальне, рівне, пряме, і тайне. Воно найкраще запевняє право свободного вибирання.

Вибрані депутати мають становити закони людям. Вибрані власті мають завідувати всіма справами. Власті всякі мають вибиратися тільки на певний час, на скільки там років, і за свою діяльність... мають відповідати перед виборним судом. Вибрані до законодавчої роботи депутати, крім того, що вибираються теж на недовгий час, скажімо на три роки, важливіші закони

мають подавати під волю всього народу, щоб він свою думку про них вимовив” [7, 70]. Теоретичні міркування М.Грушевського Центральній Раді необхідно було втілити в практичну діяльність.

За час існування Центральної Ради, продовжуючи традиції Гетьманської держави, Конституції Пилипа Орлика (1710р.), йшов подальший розвиток інституту виборності. Особливе місце в історії становлення інституту виборності за умов відновлення української державності посідали вибори до Установчих Зборів Української Народної Республіки. Вперше про Установчі Збори, як складову частину демократичного устрою нової України, йшлося в ухвалі селянського з’їзду в травні 1917 р. Було вирішено не чекати Всеросійських Установчих Зборів, а спочатку скликати українські, доручивши їм остаточно вирішити питання про самоврядування. У Першому Універсалі Центральної Ради (червень 1917р.) підкреслювалося, що український народ на своїй землі має право сам розпоряджатися своїм життям: ”Хай порядок і лад над Вкраїні діють вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори” [2]. У Другому Універсалі (липень 1917р.) зазначалося: “Прямуючи до автономного ладу на Україні, Центральна Рада в згоді з національними меншостями України підготовлятиме проект законів про автономний устрій України для внесення їх на затвердження Учредительного Зібрання” [10]. 12 жовтня 1917 р. Центральна Рада ухвалила, а Мала Рада затвердила “Закон про вибори до Українських Установчих Зборів”.

Згідно з ним обраними мали бути 301 депутат (1 депутат від 100 тисяч виборців) з дотриманням принципу пропорційного представництва за партійними списками. Вибори повинні були проводитися по округах, де встановлювалась система спеціальних, недержавних виборчих органів – виборчих комісій, на основі коаліційного членства. Вимагалось обов’язкове членство правників, представників місцевих державних владних структур, органів самоврядування. Передбачалась широка компетенція системи виборчих комісій: вони розглядали всі без винятку питання виборів. Діяльність виборчих комісій мала здійснюватися відкрито і гласно. Законом встановлювалась досить широка

і глибока регламентація всіх без винятку стадій виборчого процесу. Процедури голосування і підрахунку голосів були відпрацьовані на рівні, близькому до сучасних вимог.

Жовтневий переворот більшовиків докорінно змінив становище політичних сил Росії. Центральна Рада негативно поставилася до захоплення влади більшовиками. Розвиток подій в жовтні 1917 року підводив Україну до проголошення незалежності. Важливим політико-правовим перед конституційним кроком на цьому шляху стало прийняття Центральною Радою Третього Універсалу (листопад 1917р.), який проголосив утворення Української Народної Республіки на федеративних засадах з Росією, демократичні права і свободи громадян, затвердив день виборів до Українських Установчих Зборів – 27 грудня 1917р. і день їх скликання – 9 січня 1918р. [3].

В цей час у Харкові в складній політичній обстановці 11-12 грудня 1917р. відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд рад, на якому було оголошено Центральну Раду поза законом, вся повнота влади передана Всеукраїнському з'їздові Рад, а на місцях – радам робітничих, селянських і солдатських депутатів. Україна оголошувалася Республікою Рад. У період між з'їздами Рад влада належала ЦВК України, обраному на з'їзді у складі 41 особи на чолі з Ю. Медведєвим. Було обрано радянський уряд України – Народний Секретаріат, а також поширено на територію України діяльність декретів та інших законодавчих актів Росії. Для підтримки цієї акції з Росії в Україну були послані війська більшовицької Росії. Але, незважаючи на це, був створений Головний комітет у справах виборів до Установчих Зборів УНР, повітові, окружні, а також виборчі комітети на місцях. У зв'язку із загостренням ситуації навколо УНР, вибори в деяких виборчих округах довелося перенести /Бердичівському, Катеринославському, Кременчуцькому, Тарашанському та ряді фронтових округів/.

У переважній більшості округів, де вибори відбулися, 27 грудня 1917 р. було обрано 171 члена Українських Установчих Зборів. На жаль, через війну, провести до кінця вибори і скликати Українські Установчі Збори не вдалося. На початку 1918 р. Центральна Рада прийняла Четвертий Універсал. Необхідно зауважити, що документ було позначено 9 січня 1918 р. – днем, коли планувалося відкрити Українські Установчі збори, хоча

редакційна робота тривала до 11 січня, а проголосовано і затверджено Універсал було в ніч на 12 січня 1918 р.

IV Універсал проголошував Україну самостійною, не від кого незалежною, вільною, суверенною державою українського народу та ряд інших важливих положень, щодо державного устрою України. Влада в ній буде належати тільки народові України [4].

Звертаючись до народу України, Центральна Рада заявляла: "...в тяжку годину відродилась воля України. Чотири роки лютої війни знесли наш край і людність. Фабрики товарів не виробляють. Заводи спиняються. Залізничі розхитані. Гроші в ціні падають. Хліба зменшується. Насуває голод. По краю розплодились гурти грабіжників і злодіїв, особливо коли з фронту посунуло військо, зчинивши криваву різню, заколот і руїну на нашій землі.

Через усе це не могли відбутися вибори в Українські Установчі збори в прописаний нашим попереднім Універсалом час..." [12, 102].

IV Універсал завершував процес складного суперечливого розвитку українського національно – визвольного руху, який врешті – решт вирвався з тенет автономії та федералізму. Віддаючи перевагу мирним засобам розвитку держави, Центральна Рада намагалася встановити в Україні демократичний устрій.

В IV Універсалі визнавалось за необхідне якнайшвидше прийняття Конституції. Після проголошення IV Універсалу парламентська комісія Центральної Ради підготувала проект конституції, який враховував реалії самостійницького статусу України.

На засіданні Малої Ради 27 квітня 1918 р. від фракції соціалістів-революціонерів А.Степаненко запропонував доручити комісії Центральної Ради, яка написала для Установчих зборів проект Конституції України, негайно внести його в найближче засідання на розгляд і затвердження Малої Ради.

На останньому засіданні Центральної Ради 29 квітня 1918 р. було заслухано й ухвалено проект Конституції. "Статут про державний устрій права і вільності УНР". Основний закон готувався на зразок демократичних конституцій Європи та США і заклав правові підвалини відродження Української держави.

В Конституції УНР заявлялося, що Україна є суверенною, самостійною і ні від кого незалежною державою. Суверенне

право належить народові і здійснюється через Всенародні Збори України. Одним із головних принципів, що знайшов втілення в Основному Законі – це принцип розподілу функцій різних гілок влади в державі – законодавчої (Всенародні Збори), виконавчої (Рада народних Міністрів), судової (Генеральний Суд).

Конституція мала широкий спектр гарантій прав особистості. В ній наголошувалося, що вибори до Всенародних Зборів, всіх виборчих органів місцевого і громадського самоврядування мають всі громадяни УНР (у тому числі військові і біженці). Характерно, що громадянськими правами могли користуватися нарівні як чоловіки, так і жінки, які досягли 20 років. Конституційно визначалось, що вибори мали здійснюватись на основі загального, прямого виборчого права і таємного голосування [11, 79-80].

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що поява Конституції УНР стала закономірним результатом розвитку політичного процесу в Україні, започаткованого в березні 1917 року. Вона юридично оформила відродження державності України і дала політико-правові імпульси впорядкування та стабілізації суспільства. Норми Конституції УНР разом із Законом про вибори до Українських Установчих Зборів, які формували засади виборчого права на той час, становлять значну віху в історії зародження демократичних основ виборів до вищих і місцевих органів влади. Однак через воєнно-політичну нестабільність, прийнята Центральною Радою Конституція так і не була впроваджена в життя, бо в день її проголошення, за підтримки окупаційної влади, відбувся державний переворот під кольорами українського гетьманату П.Скоропадського.

Гетьманський переворот звів нанівець історичний час Конституції УНР. В перший день свого правління П.Скоропадський обнародував два маніфести “Грамоту до всього українського народу” та “Закон про тимчасовий і державний устрій”, які скасували прогресивні починання Центральної Ради. Згідно з цими актами встановлювався режим особистої влади Гетьмана України: йому належало право ухвали законів, призначення голови виконавчої влади – Отамана Ради Міністрів та затвердження її складу, здійснював загальне керівництво зносинами з іншими державами.

Маніфест поновлював право приватної власності, гарантував наділення землею малоземельних селян, забезпечення прав

робітників. У “Законі про тимчасовий державний устрій України” окреслювалися головні напрями діяльності нового уряду в галузі забезпечення політичних та соціальних прав населення, організації місцевого самоврядування.

Проте для кожного громадянина право вільного вибору місця проживання і праці та виїзду за кордон зберігалося навіть у цих актах. І хоча демократичність змісту законів, зважаючи на обставини приходу до влади і характер встановленого режиму, є дуже сумнівною. Позитивним, мабуть, є саме прагнення до впорядкування законодавчого процесу і законності як форм державного управління.

Водночас в маніфестах наголошувалося, що всі законодавчі акти і укази діють до скликання Установчих зборів, закон про вибори яких буде видано незабаром [11, 86-90]. Інших положень про інститут виборності в програмних аспектах гетьмана П. Скоропадського не містилося.

Піднесення національно-визвольного руху, державотворчий процес та започаткування інституту виборності відбувалось і у західноукраїнських землях. Перша світова війна призвела до різкого загострення обстановки на них, поглиблення соціально – економічної і політичної кризи в Австро-Угорщині.

Лютнева революція в Росії, проголошена в Києві Української Народної Республіки посилили прагнення населення Галичини, Буковини та Закарпаття до створення незалежної Української держави та об'єднання зі Східною Україною. Революційне оновлення, розпочате на етнічних українських територіях, являло собою взаємопов'язаний процес і зосереджувалося на досягненні незалежності, державному об'єднанні її земель.

18 жовтня 1918 р. у Львові збори усіх українських послів австрійської Державної Ради і членів Палати Панів, українських представників галицького і буковинського сеймів вирішили конституювати Українську Національну Раду. Першими актами останньої стали її Статут і Прокламація. Статут конституював українську Національну Раду як вищий представницький орган тієї частини українського народу, яка проживає в австро-угорській монархії. Заслуховує на увагу сам порядок утворення Української Національної Ради, який з одного боку, забезпечував певною мірою принцип представництва, а з другого – дозволяв подолати об'єктивні на той час труднощі у проведенні вибо-

рів на західних територіях України. У Прокламації ж були визначені землі, що підлягали під юрисдикцію Української Національної Ради і утворювали нову державу [8, 115-116].

Наступний акт – Тимчасовий основний закон про державну самостійність колишніх земель колишньої австро-угорської монархії ухвалений 13 листопада 1918 р. був конституційним, хоча й дуже обмеженим. В його п'яти артикулах конституювалися лише найзагальніші, первинні державно-правові засади, серед яких проголошення принципу народного суверенітету, демократичних засад народного представництва, обов'язковість скликання Установчих Зборів та інш. [9, 42-43]

Природно, що для створення й ефективного функціонування державного механізму, бодай лише до скликання Установчих Зборів, таких організаційних юридичних засад було недостатньо. До того ж Українська Національна Рада і її повному складі за тих історичних умов була надто громіздкою, щоб оперативно виконувати свої функції. Спробою розв'язати ці проблеми і стало створення спеціального органу Української Національної Ради – Виділу [9, 62-63]. Певною мірою – за способом утворення, за повноваженням – цей орган був попередником (не історичним, звичайно, а організаційним) Президій Верховних Рад, що існували у нас за радянського часу.

Одним з документів того часу була “Ухвала Всенародних зборів угорських Українців з дня 21 січня 1919 року” (Конституція Закарпатської України). Він відображає ще один момент політико-правової картини становлення української державності в ті роки. Йдеться про державність угорських українців, їхнє відособлення від Угорщини і воз'єднання із Соборною Україною.

Перебіг створення вищезгаданих актів, лаконічність і фрагментарність свідчать про історичну необхідність їхньої появи, хоча тема інституту виборності, поки що, залишалась поза увагою політиків. Чи можна робити закиди її лідерами за те, що вони не були достатньою мірою готові до місії, яку їм належало здійснити? Навряд, тим паче з огляду на те, що наше суспільство, через сім десятиліть, показало себе підготовленим до неї ні як не краще. Проте західноукраїнські законодавчі акти все ж заклали певні підвалини, принаймні активізували національну свідомість, зробили це цілком пристойно, якщо їхні ідеї так довго і в кінцевому підсумку марно витравлялися під виглядом “бо-

ротьби з українським націоналізмом”. Їхня історична доля буде тим оптимістичнішою, чим повніше ми використаємо їхній досвіт, узявши все випробуване часом і підтвержене розвитком цивілізації і хоча б якоюсь мірою уникаючи їхніх помилок.

Отже, на західноукраїнських землях утворилася самостійна українська державність демократичного характеру, тоді як на Наддніпрянській Україні існувала диктатура, яка була певною мірою провісником низки військових переворотів і встановлення одноосібних диктаторських режимів в європейських країнах. Проте гетьманська диктатура була такою протиприродною національному духові та історичним традиціям, що спромоглася проіснувати лише близько півроку, та й то виключно завдяки присутності іноземного війська. Народне повстання, очолене Директорією, змело гетьманський режим, і в Україні виникли сприятливі передумови для подальшого розвитку демократичного процесу.

Поновлення конституційних засад Української Народної Республіки та організація подальшого демократичного розвитку української державності сприяла діяльність директорів. Згідно з політичною ситуацією видається Декларація Української Директорії, яка визначає себе як “тимчасову верховну владу революційного часу” і поділяє свою діяльність на два етапи – відтворення демократичних принципів, проголошених раніше Центральною Радою і її Універсалами (йдеться про земельну реформу, восьмигодинний робочий день, права на колективні угоди, коаліції і страйки, визнання прав фабричних комітетів та інш.). Мета ж другого етапу – творення нових, справедливих, відповідно до реального співвідношення сил у державі, соціальних і політичних форм.

Звертають на себе увагу наступні два документи – звертання Виділу національної Ради Української Народної Республіки і Ради Державних секретарів Західно – Української Народної Республіки від 3 січня 1919 року про проголошення возз’єднання двох республік в єдину державу. Другий документ – “Універсал Директорії Української Народної Республіки” сповіщав про прийняття умов об’єднання, яке відбулося 22 січня 1919 року.

Парламентарна система законом від 14. IV. 1919 р. забезпечувалася виборами до сейму кожної національної курії відповідно до перепису населення пропорційно кількості мандатів. У межах кожної курії, поділеної на виборчі округи, національні

виборчі партії розподіляли між собою мандати на основі пропорційної системи. Сейм мав складатися з 226 послів. Перші вибори були призначені на червень 1919 р., але не відбулися з огляду на воєнні дії.

З початком воєнних дій уряд передав свої повноваження Президенту УНР Є.Петрушевичу, як диктаторові, що мав право здійснювати всю військову та цивільну владу.

У період діяльності в екзилі уряд ЗУНР розробив цілий ряд правових актів. Важливе значення мав приватний проект конституції Західної України, підготовлений професором С.Дністрянським 1920р., в якому пропонувалася пропорційна виборча система.

Правова база часів Директорії відносно інституту виборності наслідувала демократичні норми періоду Центральної Ради. 26 грудня 1918 р. Директорія приймає Декларацію, в якій оголосила себе "верховною владою". Підтверджуючи тимчасовість влади Директорії, Декларація офіційно оголосила про скликання Конгресу трудового народу, як "революційного представництва організованих працюючих мас".

5 січня 1919 р. була затверджена "Інструкція для виборів на Конгрес трудового народу України", згідно з якою передбачалося обрання делегатів по трьох куріях - робітників, селян та трудової інтелігенції. Віковий ценз становив 21 рік, що безумовно, обмежувало коло виборців, а участі у виборах позбавляли і військовослужбовців (на вимогу С.Петлюри та Є. Коновальця). Ущемлювалися виборчі права і інтелігенції. До того ж на значній частині території України більшовики і значна частина робітників бойкотували вибори та діяли більшовицькі ради, велися бойові дії. Скликаний за таких умов Трудовий конгрес не міг повною мірою виконати призначену йому роль передпарламенту об'єднаної України, але він висловився за парламентську демократію, за підготовку всенародного парламенту Соборної України.

Це знайшло своє підтвердження в Універсалі Трудового Конгресу України. Згідно його тексту: "Владу на місцях здійснюють представники уряду Республіки, які мають працювати в тісному контакті і під контролем повітових і губернських Трудових Рад, які скликаються пропорційно з представників селянства і робітництва.

Інструкції про вибори в Трудові Ради має негайно виробити уряд Республіки разом з комісіями Трудового Конгресу.

В цілях закріплення демократичного ладу уряд Української Народної Республіки, разом з комісіями, має підготувати закон для виборів Всенародного Парламенту Незалежної Соборної Української Республіки" [5].

Таким чином, проголошення Універсалу Трудового Конгресу представляло собою розвиток елементів виборчого законодавства в демократичному напрямку.

В подальшому демократичні інтелектуальні сили Української Народної Республіки напередодні свого зникнення з політичного життя України залишили нам два проекти Конституції УНР. Йдеться про проект, підготовлений Урядовою Комісією з розробки Конституції Української держави і про індивідуальний проект, підготовлений професором О.Енхельманом. Згідно з першим законом Українська держава оголошувалася самостійною та незалежною державою з демократично-республіканським, на основах парламентаризму, устроєм.

Що ж до організації і діяльності інститутів державної влади, їх повноважень – все це мало на собі відбиток тих надзвичайно складних політичних обставин, за яких був підготовлений проект.

Одне з чільних місць у проекті посідав розподіл про права і обов'язки громадян, їх участь у виборчому процесі. Так, "однопалатна Державна Рада обиралась на підставі загального, як для чоловіків, так і для жінок, рівного, безпосереднього, таємного права голосування, з додержанням принципу пропорційності."

"Громади, волості, містечка, повіти й вищі одиниці самоврядування мають свої виборчі установи. Вибори до земельних установ, громад, волостей, містечок і міст будуть відбуватись на тих самих підставах, що й вибори до Державної Ради" [13, 126,147].

Професор О.Енхельман в своєму законопроекті пропонував загальне, рівне, таємне виборче право.

Не дивлячись на те, що вищезгадані основні закони залишилися проектами і не були затвердженими урядом УНР, вони були важливим джерелом для розуміння суті виборчого законодавства на останньому етапі Української революції.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що Конституція Центральної Ради, очевидно, створювалася для тимчасового використання, адже вона писалася на період становлення української державності. Незважаючи на тимчасовість, вона мала демократичний характер, була доброю правовою основою держави. Проголошення загальності, рівності, таємності виборів, введення системи судового захисту виборчих прав було кроком вперед у становленні інституту виборів, наближення його до діючих європейських виборчих систем. Та, незважаючи всю демократичність, законодавство про вибори в Українській Народній Республіці не було реалізованим в повному обсязі, так як Центральна Рада втратила владу. Виявившись неспроможною спрямувати природну визвольну енергію і революційний потенціал українського народу у бажане русло, Центральна Рада стала заручницею власною політики. Вона не змогла ефективно протистояти домаганням інших політичних сил на захоплення влади в Україні, можливості яких примножувались опорою на зовнішні інонаціональні чинники. Військова поразка від більшовиків і розгін Центральної Ради, запрошеними в Україну австро-німецькими військами, стали гіркою розплатою за нездатність реалізувати на практиці оголошену стратегію і тактику суспільно-політичного розвитку країни.

Правова база часів Директорії продовжили демократичні традиції Центральної Ради відповідно інституту виборності. Політичні протиріччя всередині Директорії унеможлилювали прийняття Конституції. З лютого 1919 р. до листопада 1920 р. йде процес зникнення останніх інститутів влади УНР на теренах України, а лідером Директорії, що поступово прибрав всю владу до своїх рук, трансформував колективний орган управління у авторитарний, стає С.Петлюра. Створені у цей час конституційні проекти, на жаль, так і не були затверджені, хоча документи законодавчо проголошували загальність виборів на принципах загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні за пропорційною системою.

Таким чином, за часів становлення української державності на початку ХХ ст., спостерігається розуміння необхідності виходу на загальноєвропейський рівень, що заклало основу подальшого розвитку законодавства у напрямку формування демократичних принципів у виборчому законодавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських партій. – К., 1992.
2. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Травень, № 9.
3. Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. – 1917. – 23 листопада. – №2.
4. Вісник Ради Народних Міністрів Української Народної Республіки. – 1917. – 13 січня. – № 3.
5. Вісник Української Народної Республіки. – 1919. – 7 лютого. – Ч.4; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Прага, 1942. - Т.3.
6. Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії // Літературно-науковий вісник – ХХХ. – 1905.
7. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991.
8. Левицький К. Великий зрив (До історії української державності від березня до листопада 1918р. на підставі споминів і документів). – Львів, 1931.
9. Лозинський М. Галичина в рр. 1918-1920. – Прага, 1922.
10. Нова Рада. – 1917. – 4 липня. - №79.
11. Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української Конституції. – К., 1993.
12. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2т. – К., 1997. – Т.2.
13. ЦДАВО України – Ф. 1065. Оп. 2. Спр. 294.

ЧИРВА Ю.І.

*доцент, кандидат
історичних наук*

**“ХОЛОДНА ВІЙНА”:
ПРОВІДНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ
У СУЧАСНІЙ СВІТОВІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

“Коротким століттям” іноді називають ХХ століття у публіцистичній та науково-популярній літературі. Дійсно, історично невеликий проміжок часу містить у собі дві світові війни, низку революцій та громадянських війн, велику кількість локальних (як правило, міжетнічних та міжконфесійних) конфліктів. Важливим фактором післявоєнного розвитку міжнародних відносин стала “холодна війна”. Сам термін у контексті глобального про-